

Анджей ШМИТ
професор Вармінсько-
Мазурського університету

18 травня 1803 р. цар Олександр I підписав «Статути Віленського університету і шкіл його відділу», які передбачали створення на Волині губернської школи — гімназії. За планом це мав бути керівний заклад для всіх інших шкіл у південних губерніях Віленського наукового округу, які підлягали інспектору Тадеушу Чацькому. Варто підкреслити, що в цьому документі не було зазначено локалізацію губернської

школи. Після значних зусиль і праці Чацький таку школу-гімназію організував і відкрив у Кременці. Вона розміщувалася у будинках єзуїтського колегіуму, якими користувалася в часи КНО також академічна факультетська школа.

Волинська гімназія, яка стала результатом цілеспрямованої діяльності інспектора Чацького, завдячує своїй появі і розвитку також значній допомозі колишнього коронного підканцлера і реформатора Головної коронної школи Гуго Коллонтая. Маючи великий досвід у справах шкільництва, він був незамінним у справах програмних і організаційних. Коллонтай, між іншим, зайнявся складанням педагогічної системи школи, її структури і навчальних програм, кошторису, програми наукової діяльності, пошуків кваліфікованих вчителів. Він був також автором «Статуту Волинської гімназії» і, що головне, саме він запропонував Чацькому вибір Кременця для розміщення школи.

Роль Коллонтая в утворенні кременецької школи донині оцінюється неоднозначно. Поміж дослідниками відбуваються суперечки щодо його місця у реформуванні шкільництва у південній частині Віленського наукового округу. На нашу думку, його треба називати щонайменше рівноправним організатором Кременецької гімназії. У працях над організацією школи Чацький мав загальну концепцію утворення навчального закладу, який перевищував рівень звичайної гімназії, а Коллонтай наповнив його думки конкретним змістом. Це відносилось як до профілю і програми освітнього закладу, так і до його локалізації.

Розпочинаючи діяльність інспектора й організатора шкільництва, Тадеуш Чацький брався за роботу, зовсім для нього нову і до того часу невідому. Він не мав для цього ні відповідної освіти, ні досвіду. Тому не дивно, що змістовно він не був підготовлений до реалізації амбітного плану, і без допомоги Коллонтая, напевно, не вдалося би його втілити в життя. Крім цього, багато пропозицій інспектора були надто романтичними і нереальними. Коллонтай вносив корективи до планів Чацького, спричинився до наближення їх до практики.

Вперше Гуго Коллонтай зустрівся з Чацьким у Варшаві ще у часи Великого Сейму, коли брав участь у створенні Конституції 3 Травня. Під час повстання під керівництвом Тадеуша Костюшка Коллонтай належав до вузького кола політичного керівництва повстанського руху. Після поразки повстання змушений був утікати з Варшави від переслідувань росіян. У 1794р. австрійські власті заарештували його біля Перемишля і ув'язнили у відомій фортеці-тюрмі Шпільберку, неподалік Брна. Після виходу на волю з австрійської тюрми, де він провів дев'ять років (!), Гуго Коллонтай 17 січня 1803 р. у Немирові перетнув кордон Російської імперії і за кілька днів дістався до Берега, що біля Кременця, де зупинив-

ТАДЕУШ ЧАЦЬКИЙ І ГУГО КОЛЛОНТАЙ —

ся у домі свого давнього приятеля — кременецького підкоморія Михайла Дениски (Micha Denisko). Тут перебував до квітня 1803 р., після чого перебрався до Кременця. Потім гостював у Стольці у Войцеха Пйотровського (Wojciech Piotrowski). Згодом, від червня 1806 до січня 1807 р., перебував у російській тюрмі. Весь цей час активно листувався з Т.Чацьким.

Останній, довідавшись про повернення Коллонтая у рідні місця, вже у липні 1803 р. звертається з проханням про допомогу в організації шкільництва. Коллонтай належав до найвеличніших умів своєї епохи навіть у масштабах Європи. Для Чацького важливим було скористатися з досвіду публічної діяльності цієї людини. Особливо важливим при цьому була багаторічна діяльність Коллонтая в Комісії національної освіти, в тому числі працях над реформою Головної коронної школи. Завдяки цьому він блискуче орієнтувався в освітніх справах. Треба додати, що Волинь для Коллонтая була рідною землею, оскільки він народився в Дедекалах, недалеко від Кременця.

Сучасники досить критично оцінювали особу Чацького, вважаючи його «за людину добру, одного із найздібніших у російській неволі, але скоріше з кваліфікацією ученого, ніж людини справи. Чацький дуже легко запалювався до різних планів, які потім кидав, був нетерпеливим, бракувало йому витримки, був впертим, хаотичним і легко впадав у крайнощі». Вацлав Токаж вважав, що обидва організатори становили собою повну протилежність. Коллонтай оцінював як педантичного, практичного і стійкого реаліста, який перш за все керувався досвідом. Натомість Чацький у його характеристиці був людиною за характером чисто польською: «шляхетний і сміливий у своїх поривах, але, на жаль, трудний на практиці, неодноразово гордий не величчю чину, а малістю кабінетного

у зносінах з владою завжди має виступати Чацький».

Інспектор повністю поділяв таку позицію і погодився на умови Коллонтая, дотримуючись цього до кінця їх співпраці. Анонімність Коллонтая Чацький поважав навіть тоді, коли у суспільстві здогадувалися про його значущу участь у реалізації планів інспектора. Через це творець Кременецької школи взяв на себе не тільки її славу, але й усі недоліки. Обидва реформатори були свідомі того, що завдяки прихильності Олександра I (без різниці справжньої чи позірної) появилась сприятлива можливість для проведення реформи польського шкільництва. Коллонтай не тільки не відмовив інспекторові у допомозі, «але з великим запалом, незважаючи на хвороби, до неї приєднався».

Чацький зустрівся з Коллонтаєм 7 вересня 1803 р. в Кременці. Тоді було встановлено основи їх співпраці і обидва реформатори висловили свої погляди на освітні справи. Під час зустрічі Чацький вперше запропонував свій проект створення й організації Волинської гімназії та дуже загальну навчальну програму для губернських гімназій. Найбільшою трудністю було переконати університетську владу і куратора Віленського наукового округу, щоб затвердили і прийняли програму, тому що вона у значній мірі відрізнялася від програми гімназій, вміщених в «Основах публічної освіти» і виданих згідно цього документу пізніших указів Олександра I. Концепція та профіль навчання закладу, запланованого Чацьким, відповідали у принципі університетському рівню (хоч не у всіх елементах), що добре розумів Коллонтай, який відразу запропонував, щоб створити «Університетом у місцевому краї». Незважаючи на те, що це була нереальна ідея, однак була надія, що Волинська гімназія може стати головною школою для всіх південних губерній, тимчасово замінюючи

наступному документі, який мав назву «Про губернські гімназії», Коллонтай звернувся до своїх попередніх роздумів, які були запозичені із законів Комісії національної освіти, що їх зробив Стройновський з метою підготовки «Основ публічної освіти» для Російської імперії. Закони КНО, незважаючи на новаторський характер, містили немало поспішних положень та приписів, які,

напевно, було би змінено, якби не поділи і ліквідація польської держави. На них треба було подивитися критично. Ці постанови відносилися до культурних умов, розумової традиції і території Речі Посполитої. Тому в іншій територіальній і політичній ситуації Російської імперії організація шкільництва природно повинна була спиратися на інші принципи.

Тадеуш Чацький погодився з зауваженнями Коллонтая і після внесення дрібних поправок вислав його до керівництва університету і куратора як власний проект. Цей матеріал, який мав вступний характер у справі організації Волинської гімназії, було опубліковано у грудні 1803 р. під скороченою назвою «Про гімназію у Волинській губернії». Метою публікації було не тільки ознайомлення широкого кола людей з проектом школи нового типу Чацького і Коллонтая, але і підготовки ґрунту для керівництва Віленського університету і куратора Чарторийського до дискусії над програмами навчання гімназії та її організацію. Важливою проблемою для вирішення було забезпечення нового навчального закладу матеріальними засобами, бо суми, виділені царем для кожної губернської гімназії, не могли покрити витрат реалізації запланованих намірів.

Під час першої зустрічі Чацького і Коллонтая було обговорено більшість концепційних рішень щодо створення губернської гімназії на Волині, після чого було розпочато організаційні і програмові приготування. Однак найважливішим було рішення розмістити Волинську гімназію у Кременці. Інспектор не був рішуче настроєним щодо місця локалізації гімназії, консультувався з Г.Коллонтаєм і Є.Снядецьким. Чому саме Кременець мав бути місцем розміщення найважливішої школи не тільки на Волині, але й у всіх губерніях, що підлягали Чацькому, став другим після Вільно науковим центром у шкільному окрузі? Місто було одним з багатьох повітових центрів і до того ж розміщене на краю західної частини Волинської губернії. До уваги також брали інші міста південно-західних губерній: Луцьк, Дубно, Житомир і навіть Київ. За Кременець висловлювався Коллонтай, як і місцеві землевласники, з чим погодився Чацький, хоч, правдоподібно, спочатку висловлювався за Луцьк чи Дубно, які були близько родинного Порицька. Рішуче заперечував він проти розміщення гімназії у столиці Волинської губернії Житомирі, як цього хотіли росіяни. Виключав також і Новоград Волинський, до якого схилявся волинський губернатор Михайло Комбурлей. Не погоджувався Чацький на створення головної школи для підлеглих йому губерній у Києві. Треба відзначити, що при виборі міста для розміщення губернської гімназії не бралися до уваги комунікаційні проблеми, через те що «дороги були повсюди не найкращими, а коні доїжджали однаково добре до Луцька чи Кременця».

працівника».

Незважаючи на різниці у характерах і поглядах на шкільництво, Коллонтай пішов на співпрацю з Чацьким. Робив це анонімно і без користі, не підписуючись власним прізвищем під своїми концепціями та проектами і не представляючи їх публічно. Більше того, намагався, щоб їх авторство визнавали за Чацьким. На думку П. Жбіковського (P.Bikowski), існувало дві причини для збереження анонімності Коллонтая. «По-перше, усвідомлення того, що, mimo виявленої царської милості, постійно залишався під дискретним, але уважним поліцейським наглядом і будь-які вияви публічної активності буде визнано за спроби повернення до політичного життя. По-друге, передбачення, яке скоро справдилося, що утворення нового типу губернських гімназій буде вимагати ігнорування та порушення деяких приписів і положень, вміщених в «Основах публічної освіти». Коллонтай також розумів, що, «незважаючи на все, його ситуація в Російській імперії не є безпечною, а Чацький має сильну позицію в очах влади, тому він не мусить і не може діяти на власний розсуд, а

університет. На думку Коллонтая, у даній ситуації існувало три розв'язання: зібрати переконливі аргументи і добитися згоди центральної влади щодо проекту Чацького; добиватися таких змін у законі від 18 травня 1803 р., які б дозволяли створювати школи, що не були передбачені законом і що відповідали концепції Чацького; здійснювати діяльність в обох напрямках одночасно. Остаточою обидва реформатори після оголошення своїх поглядів пішли на компроміс і прийняли посереднє розв'язання — створення зразкової середньої школи як зародку майбутнього університету.

Коллонтай під час першої зустрічі з Чацьким представив складені ним на попередню просьбу інспектора «Уваги до трьох Імператорських указів щодо загальної освіти, видані: перший 8 вересня 1802 р., другий 24 січня 1803 р., третій 18 травня цього ж року», які стосувалися шкільництва у Росії, у тому числі Віленського університету і шкіл його відділу. Цей документ фактично повинен був розчистити дорогу до утворення Волинської гімназії і був презентацією концепції Коллонтая. У